

הכנס המדעי ה-16
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ה

מגדר בחברה ובתרבות

יו"ר: אריאל פרידמן

נעליים בשיח המגדרי של מקורות מוסלמיים הלכתיים בימי הביניים

Shoes as gendered discourse in medieval legal Muslim sources

המחקר המוצע נסמך על ספרות מוסלמית הלכתית מימי הביניים בתפרוסת כרונולוגית וגיאוגרפית רחבה, שנאספה לקבצי חוק (פקה) וחיות דעת הלכתיות (פתאוא). הנחת המוצא במחקר היא שמקורות אלו נועדו ליצור התאמה בין החוק, המופשט לעתים קרובות, לצורכי הקהילה, ולכן, לצד אופיים התאורטי, מקורות אלו משקפים את צורכי הקהילה בעת הדיון במותר ובאסור על-פי הנורמות ההלכתיות וכן את הפתרונות שהציעו חכמי ההלכה.

על-פי השקפת עולמם של חכמי ההלכה בימי הביניים, קיימות שתי הנחיות בסיסיות ומחייבות הנוגעות לנעילת נעליים. ההנחיה הראשונה גורסת כי המאמינים חייבים לנעול שתי נעליים ולא נעל אחת בלבד בשל החשש מפגיעה באיזון האנושי הבסיסי, בעוד על-פי ההנחיה השנייה, יש לשמור על ההבדלים בין נעלי נשים לנעלי גברים לפי הפירוט הבא: הנעליים הראויות לנשים צריכות להסתיר את הרגל, אל להן להיות מקושטות בקישוטים המשמיעים צליל בעת ההליכה, וחומרי הגלם המותרים לשימוש הם עור, כסף וזהב. בניגוד להנחיות שנזכרו בעניין הנשים, על נעלי גברים להדגיש את הרגל, משמע עליהן להיות צמודות, הותר לקשטן בקישוטים המשמיעים צליל בעת ההליכה, אך חלק מחומרי הגלם, כגון זהב וכסף, שהותרו לנשים, נאסרו על גברים.

המסקנה היא שהדיון ההלכתי בנעליים הראויות לנשים ולגברים נועד לבסס ולשמר מבנה פטריארכלי, הנסמך לקיומו על היררכיה מגדרית. בין השיטין ניתן ללמוד על הקשר בין מראה חיצוני ובין הגדרות של גבריות ונשיות, המעידים כשלעצמם על יחסי המגדר בחברות הנדונות.

ניתוח ממצאים אלו בפרספקטיבה מגדרית חושף את אופיים של הקשרים בין מיניות, מגדר והופעה חיצונית ומדגים כיצד חברות פטריארכליות מגדירות התמיינות מגדרית בין זכרים ונקבות באמצעות רכיבים של מראה חיצוני, נעליים במקרה זה, במטרה לשמר היררכיה ומרחבי פעילות.

מילות מפתח: הלכה, אסלאם, ימי הביניים, מגדר, תרבות חומרית

Camelia Ibrahim-Nassar

כמיליה אברהים-נסאר

שם המשפחה לאחר הנישואין ככלי להתמקחות נשים עם הפטריארכיה

The post-marriage surname as a tool for women's bargaining with patriarchy

שמות הינם מילים הניתנות לאנשים, לחיות, לחפצים ולמקומות על מנת להבחין ביניהם. למרות שהם נראים כרמזים חיצוניים לזיהוי, הם יוצרים קשר חזק בין האדם לעצמו ומבנים את זהותו. שם משפחה שעובר מדור לדור הינו פרקטיקה המיוחסת לתקופות מאוחרות יותר בהיסטוריה, והוא מהווה סימבול לשייכות, מוצא ומעמד חברתי וכלכלי.

בתרבויות בהן נהוגה שיטת השמות הפטרונומית, שם המשפחה מלווה את הגבר מלידתו עד מותו, ואילו שם משפחתה של האישה משתנה לפי מצבה החברתי, והן מצופות להחליף אותו לאחר הנישואין. בתרבות הערבית לעומת זאת, נהוג היה שנשים לא משנות את שם משפחת אביהן לאחר נישואיהן. פרקטיקה זו,

הייתה נהוגה מאז ימי הבורות, והתמסדה עם הופעת האסלאם. עם הזמן, הפרקטיקה הפטרונומית, לחלה בקרב הפלסטינים בישראל, והיא הפכה לדומיננטית והמקובלת.

מטרת המחקר הייתה לבדוק את מקומו של שם משפחת האישה לאחר נישואיה, בביצוע התמקמות זהותית ברמה התוך-אישית ובמעגלי השייכות השונים: זוגיות, משפחת ההורים, משפחת בן-הזוג והחברה. בנוסף, המחקר בדק כיצד נשים פלסטיניות מתמודדות עם השיח ההגמוני בעניין שם המשפחה. במחקר נשאלו שתי שאלות מרכזיות: מהי תרומתו של שם משפחתן של נשים פלסטיניות בישראל לאחר הנישואין בביצוע התמקמות זהותית בחברה, ואיך הן מתמודדות עם הלחצים שהן חוות בנוגע לשינוי שם המשפחה לאחר הנישואין. במחקר השתתפו שמונה נשים פלסטיניות מישראל, בנות 25-50, שסוגיית שם המשפחה לאחר נישואיהן העסיק אותן בתקופה שקדמה לנישואיהן. הנתונים נאספו באמצעות ראיונות חצי מובנים אשר נותחו בשיטת הניתוח הנושאי (ניתוח תמות) וניתוח שיח (Discourse analysis).

הממצאים הראו כי שם משפחה לאחר הנישואין הינו סימבול בעל טענות תרבותית בממד הדתי, המגדרי והפמיניסטי, והוא מהווה כלי לכינון זהות אישית וחברתית, ובאמצעותו מתאפשר לנשים לחתור מתחת להגמוניה ולהתמקם במרחבים השונים בתוך החברה. בנוסף, המחקר מלמד על אסטרטגיות התמודדות ייחודיות לנשים שלקחו חלק במחקר, דוגמת התמקחות עם הפטריארכיה, בנוסף למנגנוני התמודדות אחרים המאפיינים את התרבות הקולקטיביסטית דוגמת הזדהות עם התוקפן המאפיינת את המוכפפים.

הפרקטיקה הפטרונומית שמקורה במערב, חילחלה עמוק אל תוך התרבות הערבית עד כדי כך שנשים המתנגדות לה ומנסות לשמר את המורשת ולציית לחוקי האסלאם, נחשבות כפמיניסטיות ו"מתמערבות" ומואשמות בכך שהן מפרות את הסדר החברתי. מכאן, שם המשפחה משקף תהליכים חברתיים עמוקים העוברים על החברה הערבית בכלל ועל מוסד המשפחה בפרט, והוא מלמד על דרכי התמודדות ייחודיות של נשים עם המבנה הקולקטיבי והפטריארכלי המאפיין את החברה הפלסטינית בישראל.

מילות מפתח: שם משפחה לאחר הנישואין, פטרונומיה, התמקחות עם הפטריארכיה, שיח, התמקמות זהותית

Sara Maanit

שרה מענית

חוליה נאלמה – הרומן הנשי בשנותיה הראשונות של המדינה

The silent link: Israeli women's novels in the early years of the state

רבות נכתב על דמות הצבר אך מעט מאוד על בת זוגו. האם דמותה הולמת את דיוקן "האישה המחכה בבית" לגיבור החוזר משדות הקרב או משדות האספסת? או אולי היא מצטיירת כלוחמת נועזת לצידו של בן זוגה ה"צבר"?

המחקר בוחן את השתקפותן של שאלות אלו ברומנים שכתבו נשים בשנים הראשונה לקיומה של מדינת ישראל. בתקופה זו פורסמו רק כ-20 רומנים ונובלות שנכתבו בידי נשים, ולצורך המחקר נבחרו מתוכם 12 שבמרכזם עומדת דמותה של האישה הישראלית. חלקם זכו להערכת הביקורת ולפרסים אך אף לא אחד מהם נכנס לקנון הספרותי. כולם נשכחו ונעלמו ממדפי הספריות.

המחקר בוחן את האופן שבו מעוצבות הגיבורות ומעוצב הרקע החברתי שלהן, ומהיבט זה נחלקים הרומנים לשתי קבוצות: בקבוצה הראשונה הגיבורה שייכת למרכז החברה ההגמוני ועליה נמנים הספרים: דומן במכתבים מאת מרים שנייד, איש ומעגלו מאת אביבה ברושי, פנים חדשות במראה מאת יעל דיין, החיצים ממך והלאה מאת בתיה כהנא, צבעי העמק רכים מאת הרצליה רז, זר לא יבוא מאת חמדה אלון. בקבוצה השנייה הגיבורה היא ה"אחרת" השייכת לקבוצות שנחקרו לשולי החברה הישראלית בשנות ה-

50 : עולה חדשה בפתחי לי אחותי מאת אורה שם אור, רביזיוניסטית בנערוות במבחן מאת טובה אליצור, עולה חדשה ומזרחית בשערי עזה מאת שושנה שריא, ולסבית בשלוש הנובלות של רינה שרב: הדווקאים, הצלע או יומנה של הצלע ה-13 והפרחחית. סדר הדיון הפנימי בכל אחת מהקבוצות הוא כרונולוגי, ומתוכו עולה כי בכל קבוצה יש נושאים ונרטיבים משותפים המייחדים ומאפיינים אותה.

מתוך הדיון ביצירות עולה כי אף לא אחת מהגיבורות נענית לדגמים שהוזכרו לעיל. אף לא אחת מהיצירות מסתיימת בנישואים, עובדה המצביעה על סירובן של הסופרות לאמץ את דגם הגיבורה של רומן החניכה המסורתית, דגם הגיבורה המחכה לבן זוגה ותלויה בו. עם זאת, הגיבורות של היצירות נכשלות גם בניסיון לכונן את עצמן כסובייקט אוטונומי, כגיבורה עצמאית ולוחמת. אף לא אחת מהגיבורות הללו משתלבת בחברה הישראלית.

בקבוצת היצירות שבהן הגיבורות שייכות לחוגי המרכז של החברה הישראלית מופיעים גברים "אחרים" כבני זוג וכפרטנרים ראויים אשר עולים בתכונותיהם על ה"צבר". הסופרות משתמשות בייצוגי ה"אחרים" כדי לבקר את הסובייקט הגברי הלאומי המבוסס על היותו ניגוד של ה"אחר", כמו גם את הסדר הלאומי, המציב במרכז את הסובייקט הגברי הלאומי, את ה"צבר", ומדיר את ה"אחר" מהשיח. העמדת ייצוגים כאלה במרכז היצירות מעידה על הזדהות של הסופרות עם ה"אחרים", הזרים למפעל הציוני, ומצביעה על תחושות של חוסר שייכות ואחרות של הסופרות עצמן. נראה שתחושות אלה מושפעות מהמקום השולי שיועד להן כנשים וכסופרות ומההתעלמות של השיח הציוני מקולן הייחודי של הנשים. כך, אף שיצירותיהן עוסקות באישי ובפרטי, מכוונות הסופרות את ביקורתן אל לב לבה של החברה הישראלית.

מילות מפתח : רקע חברתי, רומן, נשים, חניכה, ה"אחרת"

